

به نام یزدان پاک

همه سوال های

دکترای تخصصی (Ph.D)

تاریخ اسلام

۱۴۰۴-۱۴۰۵

گردآورندگان

گروه مولفین پردازش

فهرست مطالب

جدول فراوانی

مقدمه تحلیلی

پیش گفتار ۷

آزمون دکترای تاریخ اسلام ۱۴۰۴

تاریخ جهان اسلام از آغاز تا پایان عصر عثمانی..... ۹

پاسخ نامه تاریخ جهان اسلام از آغاز تا پایان عصر عثمانی..... ۱۲

تاریخ تحولات فکری و فرهنگی در جهان اسلام تاکنون..... ۳۸

پاسخ نامه تاریخ تحولات فکری و فرهنگی در جهان اسلام تاکنون..... ۴۱

روش تحقیق و منبع شناسی در تاریخ اسلام..... ۶۹

پاسخ نامه روش تحقیق و منبع شناسی در تاریخ اسلام..... ۷۱

آزمون دکترای تاریخ اسلام ۱۴۰۵

تاریخ جهان اسلام از آغاز تا پایان عصر عثمانی..... ۸۷

پاسخ نامه تاریخ جهان اسلام از آغاز تا پایان عصر عثمانی..... ۹۱

تاریخ تحولات فکری و فرهنگی در جهان اسلام تاکنون..... ۱۱۸

پاسخ نامه تاریخ تحولات فکری و فرهنگی در جهان اسلام تاکنون..... ۱۲۱

روش تحقیق و منبع شناسی در تاریخ اسلام..... ۱۴۸

روش تحقیق و منبع شناسی در تاریخ اسلام..... ۱۴۸

پاسخ نامه روش تحقیق و منبع شناسی در تاریخ اسلام..... ۱۵۰

درس نامه جامع تحلیلی و تفصیلی..... ۱۶۹

پیوست اجمالی مفاهیم، اصطلاحات..... ۱۸۷

واژگان و اصطلاحات موضوعی..... ۱۹۵

فهرست نمایه..... ۲۰۱

منابع..... ۲۰۵

تحلیل آماری و بودجه‌بندی موضوعی آزمون‌های دکتری رشته تاریخ اسلام (کد ۲۱۲۱) در بازه پنج‌ساله ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵ (سال‌های ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۴ و ۱۴۰۵) بر مبنای دروس تخصصی شامل: تاریخ جهان اسلام، تحولات فکری-فرهنگی، و روش تحقیق و منبع‌شناسی:

جدول ماتریسی بودجه‌بندی سال به سال

سرفصل و موضوع	۱۴۰۰	۱۴۰۱	۱۴۰۲	۱۴۰۴	۱۴۰۵	مجموع	درصد
تاریخ صدر اسلام (جاهلیت، سیره نبوی، خلفای راشدین)	۱۳	۱۰	۵	۶	۹	۴۳	۱۰.۲٪
تاریخ خلافت اموی و عباسی (رویدادها، دیوان‌ها، قیام‌ها)	۲۰	۱۱	۶	۹	۹	۵۵	۱۳.۱٪
مغرب اسلامی و اندلس (تاریخ، حاکمیت‌ها، تمدن)	۵	۶	۵	۶	۹	۳۱	۷.۴٪
حکومت‌های مستقل مصر و شام (فاطمیان، ممالیک، ایوبیان، زنگیان)	۷	۷	۷	۷	۵	۳۳	۷.۹٪
تاریخ خلافت عثمانی و خاورمیانه معاصر	۶	۶	۷	۵	۳	۲۷	۶.۴٪
اسلام در شبه‌قاره هند و آسیای مرکزی (سلاطین دهلی، گورکانیان، خانات)	۴	۵	۹	۱۱	۸	۳۷	۸.۸٪
تاریخ فرق، مذاهب، کلام و اندیشه سیاسی در اسلام	۱۲	۱۸	۱۰	۸	۹	۵۷	۱۳.۶٪
جریان‌های فکری، فرهنگی و اصلاحی معاصر جهان اسلام	۳	۶	۵	۴	۳	۲۱	۵.۰٪
روش تحقیق، نقد مآخذ، نظریه و فلسفه علم تاریخ	۹	۱۱	۱۰	۱۲	۱۳	۵۵	۱۳.۱٪
منبع‌شناسی، رجال، تراجم‌نگاری و تاریخ‌نگاری اسلامی	۱۱	۱۰	۱۶	۱۲	۱۲	۶۱	۱۴.۵٪
تاریخ تمدن، نهادها، علم، آموزش و هنر در جهان اسلام	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰.۰٪

سرفصل و موضوع	۱۴۰۰	۱۴۰۱	۱۴۰۲	۱۴۰۴	۱۴۰۵	مجموع	درصد
مجموع کل سؤالات مرتبط با تاریخ اسلام در هر سال	۹۰	۹۰	۸۰	۸۰	۸۰	۴۲۰	۱۰۰٪

(توضیح: در دفترچه‌های ساختار تجمیعی ۱۴۰۴ و ۱۴۰۵، ۸۰ سؤال شامل ۳۰ سؤال تاریخ جهان اسلام + ۵۰ سؤال تاریخ تحولات فکری و روش تحقیق مربوط به گرایش تاریخ اسلام است).

تحلیل آماری و مباحث پرتکرار و استراتژیک

- **مباحث بسیار کلیدی و پربازده (High-Yield):** سرفصل «منبع‌شناسی، رجال و مکاتب تاریخ‌نگاری» با ۶۱ سؤال (۱۴.۵٪)، «فرق، مذاهب و کلام اسلامی» با ۵۷ سؤال (۱۳.۶٪) و «روش تحقیق و مبانی نقد مآخذ» با ۵۵ سؤال (۱۳.۱٪) سه ستون اصلی آزمون هستند. تسلط بر این سه محور، بیش از ۴۱٪ نمره آزمون را پوشش می‌دهد. پس از آن، تحولات عصر اموی و عباسی همواره بیشترین سهم را در بخش رویدادی دارد.
- **سرفصل‌های کم‌تکرار یا نوسانی:** مباحث معاصر جهان اسلام و تاریخ خاورمیانه جدید با ۲۱ سؤال (۵٪) و همچنین تاریخ هنر و نهادهای تمدنی نوسان بالایی دارند و ضریب بازدهی پایین‌تری نسبت به حجم مطالعاتی ایجاد می‌کنند. برعکس، بخش «اسلام در شبه‌قاره هند و آسیای مرکزی» از ۱۴۰۲ به بعد روندی صعودی به خود گرفته و سوالات پربسامدی را به خود اختصاص داده است.
- **وزن مباحث نظری/روشی در برابر مباحث تاریخی/رویدادمحور:** بخش نظری، روش پژوهش، فلسفه تاریخ و منبع‌شناسی در مجموع با ۱۱۶ سؤال، سهمی معادل ۲۷.۶٪ از کل سوالات را دارند. در صورتی که مباحث فکری و فرقه‌شناسی را نیز به آن بیفزاییم، وزن بخش اندیشه‌ای و روشی به بیش از ۴۱٪ می‌رسد؛ این امر نشان‌دهنده چرخش آشکار طراحان از پرسش‌های رویدادمحور صرف به سمت تاریخ‌نگاری، نقد درون‌متنی/برون‌متنی و تطور جریان‌های فکری است.

مقدمه تحلیلی بر روند آزمون‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری) تاریخ اسلام

تحلیل داده‌های آماری و بودجه‌بندی آزمون‌های تاریخ اسلام در یک بازه زمانی پنج‌ساله (۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵)، نشان‌دهنده ارتقای چشمگیر این آزمون از یک ساختار سنتی مبتنی بر حفظیات صرف، به یک نظام سنجش چندوجهی، مفهومی و روش‌شناختی است. در این مقدمه تحلیلی، ضمن بررسی روند تغییرات، به تبیین استراتژی‌های مطالعاتی خواهیم پرداخت تا داوطلبان با دیدی عمیق‌تر و هدفمندتر برای این رقابت علمی آماده شوند.

۱. **مباحث همواره پرتکرار در طول سال‌ها** بررسی ماتریس توزیع سؤالات نشان می‌دهد که چهار محور کلیدی، همواره بیشترین بسامد را به خود اختصاص داده و ستون‌های اصلی آزمون را تشکیل می‌دهند:

منبع‌شناسی، رجال، تراجم‌نگاری و تاریخ‌نگاری اسلامی: با سهمی معادل ۱۴.۵ درصد از کل سؤالات.

- تاریخ فرق، مذاهب، کلام و اندیشه سیاسی در اسلام: با اختصاص ۱۳.۶ درصد از سؤالات.

- روش تحقیق، نقد مآخذ، نظریه و فلسفه علم تاریخ: با سهم ۱۳.۱ درصدی.

- تاریخ خلافت اموی و عباسی: با سهم ۱۳.۱ درصدی که همواره در بخش رویدادی بیشترین وزن را داشته است.

۲. **چرخش تمرکز طراحان؛ از رویدادمحوری به روش‌شناسی** یکی از مهم‌ترین تغییرات آزمون در سال‌های اخیر، چرخش آشکار طراحان از پرسش‌های رویدادمحور و توصیفی محض، به سمت سنجش تسلط داوطلب بر «نقد درون‌متنی و برون‌متنی مآخذ»، «گونه‌شناسی تواریخ» (نظیر تمایز خط‌نگاری، فتوح‌نگاری و تراجم) و «مبانی فلسفه تحلیلی و نقادی علم تاریخ» است. مجموع مباحث روشی، نظری و منبع‌شناسی به تنهایی ۲۷.۶ درصد از سؤالات را شامل می‌شود. در صورتی که مباحث فکری و کلامی نیز به این بخش افزوده شود، سهم رویکردهای معرفتی و تئوریک به بیش از ۴۱ درصد می‌رسد. علاوه بر این، گرایش فزاینده‌ای به تاریخ حوزه‌های جغرافیایی پیرامونی جهان اسلام، نظیر آسیای مرکزی، ماوراءالنهر و شبه‌قاره هند (از سلاطین دهلی تا حکومت‌های شیعی دکن) دیده می‌شود که روندی صعودی به خود گرفته است.

۳. **بسامد بالای شخصیت‌های کلیدی و نظریه‌پردازان** در بررسی سؤالات ادوار گذشته، دیدگاه‌ها و عملکرد طیف خاصی از شخصیت‌های تاریخی و مکتب‌ساز بیشترین تکرار را داشته‌اند:

- در ساحت کلام و اندیشه سیاسی: متفکرانی چون ابوالحسن اشعری (نظریه کسب)، امام‌الحرمین جوینی (نظریه ضرورت و شوکت)، ابوالحسن ماوردی (احکام‌السلطانیه)، جاحظ، و فقیهان و محدثانی نظیر شهید اول و ثانی، شیخ صدوق و شیخ طوسی.

- در ساحت تاریخ‌نگاری و منبع‌شناسی: مورخانی چون ابن ابی‌الحدید، ابن خلدون، مسعودی، ابن حجر عسقلانی و خطیب بغدادی.

- در حوزه فلسفه تاریخ و روش تحقیق: نظریات کارل همپل (قوانین فراگیر)، کارل لامپرشت (روان‌شناسی تاریخی)، آرتور لایبونی (تاریخ ایده‌ها)، و رویکردهای متفکرانی چون دیلتای، رانکه، وبر و فوکو.

- در ساحت رویدادهای سیاسی: عملکرد خلفای عباسی (مانند معتمد و معتضد)، صلاح‌الدین ایوبی، سلاطین مملوکی (نظیر سیاست‌های انحصاری بیبرس و برسیب)، و حاکمان شبه‌قاره هند (اکبرشاه، جهانگیر، شاه‌ولی‌الله دهلوی و اقبال لاهوری).

۴. **جمع‌بندی نهایی و استراتژی مطالعه (نقشه راه داوطلب)** بر پایه بسامد داده‌های آزمون، یک داوطلب هوشمند باید راهبرد مطالعاتی خود را بر ۴ مبحث کلیدی و پربازده (High-Yield) متمرکز سازد. تسلط بر این چهار قطب استراتژیک، می‌تواند بیش از ۵۴ درصد نمره کل دروس تخصصی را به صورت مستقیم پوشش دهد:

۱. **منبع‌شناسی، گونه‌شناسی متون و رجال‌شناسی:** با محوریت تسلط بر نقد درونی و بیرونی متون و بازشناسی طبقات کتب (انساب، اموال، فتوح، خطط) از دوره نخست تا عصر میانه.

۲. **روش تحقیق و فلسفه علم تاریخ:** با تأکید بر درک عمیق تمایزهای متدولوژیک مکاتب تاریخ‌نگاری (پوزیتیویسم، آنال، تفسیری، هرمنوتیک، ساختارگرایی) و تعاریف عملیاتی اسناد.

۳. **تاریخ فرق، مذاهب و اندیشه سیاسی:** واکاوی تطور جریان‌های فکری، موضوع امامت و غیبت در تشیع، و بررسی انشعابات فرقی نظیر معتزله، اشاعره، اسماعیلیه و خوارج.

۴. **تاریخ خلافت اموی و عباسی:** با تأکید بر شناخت ساختاری نهادهای دیوانی و اقتصادی (نظام‌های زمین‌داری نظیر اقطاع، الجاء و ایغار) و ریشه‌یابی جنبش‌های سیاسی و اجتماعی.

(توصیه نهایی: مطالعه سایر فصول رویدادی نظیر تاریخ عثمانی و مغرب اسلامی، می‌بایست در اولویت دوم و با رویکردی تطبیقی و پیوستار فرهنگی پیگیری شود.)

طلیعه‌ی سخن؛ نقشه‌ راهی برای فتح قله‌های پژوهش در تاریخ اسلام

به نام خداوند جان و خرد؛ پروردگاری که قلم را آفرید و به جوهر آگاهی سوگند یاد کرد.

تاریخ، تنها صحنه‌ی عبور فاتحان و شکست‌خوردگان نیست، بلکه آینده‌ی تمام‌نمای تطور اندیشه‌ها، بالندگی تمدن‌ها و شکل‌گیری هویت انسان است. در این میان، تاریخ اسلام به مثابه اقیانوسی بی‌کران، نیازمند غواصانی است که با تسلط بر روش‌شناسی، درک عمیق از جریان‌های فکری و نگاهی نقادانه، مروارید حقیقت را از دل متون و رویدادها صید کنند. موفقیت در مقطع دکترای تخصصی (Ph.D) این رشته‌ی گران‌سنگ، مستلزم عبور از خوانش‌های سطحی و دستیابی به فهمی ساختارمند و تحلیلی است.

اثر فاخری که پیش روی شماست، با عنوان «همه سؤالاتی که برای دکترای تخصصی (Ph.D) تاریخ اسلام ۱۴۰۴-۱۴۰۵ به همت «گروه مولفین پردازش» و از سوی انتشارات «پردازش» به زیور طبع آراسته شده است. این مجموعه، صرفاً یک کتاب تست نیست؛ بلکه یک دایرةالمعارف آموزشی، یک نقشه راه استراتژیک و یک دستیار پژوهشی تمام‌عیار برای داوطلبان و محققان این عرصه به شمار می‌رود.

برای درک بهتر ارزش‌های نهفته در این مجموعه، محتویات و ساختار آن را در چند ساحت کلیدی معرفی می‌نماییم:

- **کالبدشکافی تحلیلی سؤالات (پاسخ‌نامه‌های درس‌نامه‌محور):** این بخش دربرگیرنده تمامی سؤالات آزمون دکتری سال‌های ۱۴۰۴ و ۱۴۰۵ در سه سرفصل اصلی «تاریخ جهان اسلام»، «تاریخ تحولات فکری و فرهنگی» و «روش تحقیق و منبع‌شناسی» است. پاسخ‌نامه‌های این کتاب با رویکردی کاملاً نوآورانه و در قالب «درس‌نامه‌های مینیاتوری» تدوین شده‌اند. در هر پاسخ، ابتدا «موضوع سوال» تبیین شده، سپس در بخش «پاسخ تشریحی»، بافتار رویداد به تفصیل شکافته می‌شود. مؤلفان با «بررسی سایر گزینه‌ها»، علل نادرستی آن‌ها را واکاوی کرده و در نهایت، با ارائه «نکات تکمیلی»، دیدگاهی جامع از مکاتب تاریخ‌نگاری به داوطلب می‌بخشند.
- **تحلیل آماری و بودجه‌بندی استراتژیک:** در بخش آغازین کتاب، یک جدول ماتریسی دقیق از توزیع و بودجه‌بندی سؤالات در یک بازه زمانی پنج‌ساله (۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵) ارائه شده است. این تحلیل روشن می‌سازد که مباحثی نظیر «منبع‌شناسی، رجال و مکاتب تاریخ‌نگاری» (با ۶۱ سؤال و ۱۴.۵ درصد)، «تاریخ فرق، مذاهب و اندیشه سیاسی» (با ۵۷ سؤال و ۱۳.۶ درصد) و «روش تحقیق و نقد مآخذ» (با ۵۵ سؤال و ۱۳.۱ درصد)، ستون‌های اصلی آزمون را تشکیل می‌دهند. این داده‌ها

نشان‌دهنده‌ی چرخش آشکار طراحان از پرسش‌های رویدادمحور به سمت مباحث نظری، نقد درون‌متنی و برون‌متنی و تطور جریان‌های فکری است.

- **درس‌نامه‌های جامع و طلایی:** با توجه به نیاز مبرم داوطلبان به مباحث یکپارچه، از صفحه ۱۶۷ به بعد، درس‌نامه‌هایی جامع، بی‌نظیر و هدفمند تدوین شده است. این درس‌نامه‌ها با زبانی شیوا و با دسته‌بندی‌های اصولی، پیچیده‌ترین مباحث نظری و تاریخی را موشکافی کرده و داوطلب را از مراجعه به ده‌ها منبع پراکنده بی‌نیاز می‌سازند.

- **ضمائم تخصصی، واژگان و شرح‌نامه‌ها:** یکی از درخشان‌ترین ویژگی‌های این کتاب، پیوست‌های کاربردی آن در انتهای مجموعه است. وجود یک «واژگان‌نامه» تخصصی برای اصطلاحات دیوانی و تاریخی، «تمایه»‌ای دقیق برای جستجوی سریع مفاهیم، و از همه مهم‌تر، یک «شرح‌نامه شخصیت‌ها و اساطیر» جامع، این اثر را به یک مرجع خودآموز تبدیل کرده است. این بخش‌ها به خواننده کمک می‌کنند تا در هزارتوی نام‌ها، فرقه‌ها، اساطیر پیشااسلامی و رجال‌شناسی، مسیر خود را به آسانی بیابد.

این مجموعه، حاصل ساعت‌ها پژوهش، فیش‌برداری و تحلیل دقیق کارگروه تخصصی است و بر اساس معتبرترین منابع و جدیدترین سرفصل‌های مصوب آموزش عالی نگاشته شده است. امید است مطالعه‌ی عمیق این اثر ماندگار، چراغ راهی برای پویندگان مسیر آگاهی بوده و موفقیت و درخشش شما را در عرصه‌ی تحصیلات تکمیلی و پژوهش‌های تاریخی به ارمغان آورد.

گروه مؤلفین پردازش
پاییز ۱۴۰۵

آزمون دکترای تاریخ اسلام ۱۴۰۴

تاریخ جهان اسلام از آغاز تا پایان عصر عثمانی

۱. تغییر عنوان حاکم از «خان» به «امیر» به منزله تغییر از مشروعیت ترکی - مغولی به اسلامی، در عهد کدام سلسله ازبکی در ماوراءالنهر رخ داد؟
(۱) شیبانی
(۲) منغیت
(۳) مینگ‌های خان‌نشین خوقند
(۴) یادگاریان خان‌نشین خیوه
۲. کدام اندیشمند یا گروه، نخستین بار طرح تشکیل کشور مستقل مسلمان در شبه‌قاره هند را مطرح کرد؟
(۱) ابوالکلام آزاد
(۲) اقبال لاهوری
(۳) مسلم لیگ
(۴) جامعه مرکزی ملی اسلامی
۳. دوره کدام حکومت، از درخشان‌ترین ادوار علمی، اجتماعی و سیاسی تشیع در هند و صعود شیعیان به مناصب بالای سیاسی و اداری بود؟
(۱) نواب اوده
(۲) چک‌های کشمیر
(۳) بیگ‌های بهوپال
(۴) عادلشاهیان بیجاپور
۴. کدام شخصیت، خود را قائم‌الزمان می‌خواند و می‌کوشید فرمانروایان مسلمان مناطق مختلف هند را علیه قدرت‌های بومی هندو، متحد سازد؟
(۱) سید احمد بریلوی
(۲) شیخ احمد سرهندی
(۳) شاه عبدالعزیز دهلوی
(۴) شاه ولی‌الله دهلوی
۵. کدام خان‌نشین ماوراءالنهر با کشتن هیئت اعزامی ۷۵۰ نفری پطر کبیر، در برابر نخستین تهاجم رسمی استعمار به این منطقه مقاومت کرد؟
(۱) بخارا
(۲) خیوه
(۳) خوقند
(۴) بخارا و خیوه
۶. کدام مورد، درباره اقدامات اصلاحی در دوره خلافت معتمد عباسی (۲۵۶-۲۷۹ هـ) درست است؟
(۱) محور آن واگذاری اقطاع به نظامیان بود.
(۲) هدف آن حل بحران‌های جانشینی بود.
(۳) برای تقویت سپاهیان وابسته با دستمزد نقدی انجام شد.
(۴) در نتیجه آن، سرباز بردگان ترک بیشتری به خدمت خلافت درآمدند.
۷. در کدام غزوه، برای نخستین بار، پیامبر (ص) در تقسیم غنائم بین سواره و پیاده، تفاوت گذاشت؟
(۱) بدر
(۲) بنی‌نضیر
(۳) بنی‌قریظه
(۴) خیبر
۸. فرمانروائی آذینه و زنوبیا در قرن سوم میلادی بر مناطقی از بین‌النهرین، سوریه و آسیای صغیر مربوط به کدام حکومت بود؟
(۱) تدمر
(۲) پترا
(۳) پالمیرا
(۴) غساسنه
۹. چرا هیئت اعزامی تیپو سلطان به فرانسه برای استمداد از حکومت این کشور جهت عقد یک قرارداد دفاعی علیه انگلستان، به نتیجه نرسید؟
(۱) انقلاب فرانسه به پیروزی رسیده بود و انقلابیون سرگرم امور داخلی بودند.
(۲) جمهوری فرانسه، برای ترویج شعارهای انقلاب با کشورهای اروپایی درگیر بود.
(۳) فرانسه در آستانه انقلاب ضدسلطنتی قرار داشت و در وضعیتی نبود که به هند نیرو اعزام کند.
(۴) کنسول فرانسه ترجیح می‌داد به جای درگیری با انگلستان، راه مصالحه با آن کشور را در پیش گیرد.

۱۰. کدام جنبش یا قیام دینی مهم در عصر مرابطون در اندلس، رنگ تصوف داشت؟
 (۱) مولدون (۲) بنو غانیه (۳) ابن حفصون (۴) مریدین
۱۱. در دوران خلافت هارون الرشید عباسی، «عواصم» به کدام مورد اشاره داشت؟
 (۱) شهرهایی با کارکرد مبادلات تجاری که در طول راه‌های کاروان‌رو بنا می‌شدند.
 (۲) سازمانی شامل ثغور جزیره و شام که برای حفاظت و دفاع از معابر کوهستانی ایجاد شد.
 (۳) دژهای خارجی، هم‌جوار با مرز روم بود که فرماندهی آنها با قاسم فرزند خلیفه بود.
 (۴) دژهای واقع در محور انطاکیه تا فرات که وظیفه آنها حمایت از ثغور و کمک‌رسانی به آن بود.
۱۲. عوامل مشوق خلیفه معز فاطمی برای فتح مصر کدام بود؟
 (۱) اوضاع آشفته مصر پس از کافور و بی‌توجهی عباسیان به مصر
 (۲) پیوستن این کلس به فاطمیان و سرکوب شورش خارجیان
 (۳) گسترش دعوت فاطمیان در مصر و پیوستن ابن کلس به فاطمیان
 (۴) آشفتگی مصر پس از کافور، بسط قدرت فاطمیان و سرکوب فتنه خارجیان
۱۳. الراضی خلیفه عباسی، کدام فرمانده را با لقب اخشید به فرمانداری فسطاط منصوب کرد؟
 (۱) محمد بن ادریس (۲) عروه بن هانی (۳) احمد بن طولون (۴) محمد بن طنج
۱۴. کدام پادشاه بهمنی هند، از عباسیان مصر خلعت و منشور حکومت دریافت کرد؟
 (۱) فیروزشاه (۲) اکبرشاه (۳) بابر (۴) محمد بن تغلق
۱۵. جنگ صلیبی سوم به کدام نتیجه منجر شد؟
 (۱) صلح ریچارد شیردل پادشاه انگلستان با صلاح‌الدین ایوبی
 (۲) شکست لوئی نهم پادشاه فرانسه در تصرف بیت‌المقدس
 (۳) تصرف عسقلان توسط بالدوین دوم
 (۴) تصرف انطاکیه توسط صلیبی‌ها
۱۶. زمینه پذیرش معاهده کوچوک قینارجه (۲۱ ژوئیه ۱۷۷۴ م.) با شکست کدام فرمانده سپاه عثمانی و در کدام منطقه فراهم شد؟
 (۱) داماد ابراهیم پاشا - شبه جزیره کریمه
 (۲) محمد پاشا - قزلجه و وارنا
 (۳) صوقللو محمد پاشا - ایالت بغداد
 (۴) محمد پاشا محسن‌زاده - بوسنی و افلاق
۱۷. کدام مورد درباره سیاست‌های روسیه تزاری در آسیای مرکزی و قفقاز درست است؟
 (۱) ضدیت با طریقت‌های صوفیه و سرکوب جنبش‌های آنها
 (۲) سیاست‌های ضد اسلامی در راستای تغییر رفتار دینی بانوان
 (۳) فعالیت‌های تبشیری بی‌سابقه برای مسیحی‌سازی کامل منطقه
 (۴) الگوبرداری از سیاست‌های استعماری فرانسه و انگلیس در مناطق مسلمان‌نشین
۱۸. برقراری رابطه حسنه حاکمان قطب‌شاهی، عادل‌شاهی و نظام‌شاهی با صفویان، معلول کدام عوامل اصلی بود؟
 (۱) اشتراک مذهبی، قرابت نژادی و تعلقات فرهنگی مشترک و وجود تیموریان هند به عنوان رقیب مشترک سیاسی و مذهبی
 (۲) وابستگی کامل آنها به صفویان برای مقابله با دشمنان داخلی و دفع حملات سلاطین بنگاله و اوریسه
 (۳) علاقه وافر طرفین به توسعه مناسبات تجاری فیما بین و استفاده حداکثری از منافع تجارت شرق و غرب
 (۴) علاقه آنها به دفع تهاجمات مستمر و روزافزون اروپائیان برای سلطه بر منطقه به کمک صفویان
۱۹. مهم‌ترین پیامد نبرد پانی‌پت تأسیس کدام فرمانروایی بود؟
 (۱) حکومت محلی مسلمانان در کاشغر
 (۲) ازبکان در ماوراءالنهر
 (۳) گورکانیان در هند
 (۴) حکومت محلی مسلمانان در جنوب چین

۲۰. کدام یک از مشرکان قریش پیشنهاد کرد که برای اثبات صدق و کذب پیامبر (ص)، او را بیازمایند؟
 (۱) ابوالبحترى و عتبة بن ربيعة
 (۲) نصر بن حارث و عقیبة بن ابی معیط
 (۳) عاص بن وائل و عمارة بن ولید
 (۴) شیبة بن ربیعہ و عقیبة بن نافع
۲۱. در کدام جنگ صلیبی، قسطنطنیه در معرض تاراج و اشغال قوای مسیحی قرار گرفت؟
 (۱) دوم
 (۲) چهارم
 (۳) ششم
 (۴) هفتم
۲۲. کدام فرمانروای مملوکی، اداره دولتی خاصی برای انحصار شکر تأسیس کرد و هدف وی از این تمهید چه بود؟
 (۱) برسبای - افزایش درآمد دولت مملوکی از طریق تجارت انحصاری آن
 (۲) بیبرس - حمایت از عموم مردم در قبال افزایش بی‌رویه قیمت شکر
 (۳) برقوق - ممانعت از تسلط تجار غیرمسلمان و اروپایی بر تجارت شکر
 (۴) جقمق - ممانعت از سوء استفاده صلیبی‌ها از تجارت شکر در مصر و شام
۲۳. کدام مورد درباره امیرالامرایان بغداد پیش از ورود آل بویه به این شهر، درست است؟
 (۱) ظهور آنها به برقراری امنیت در بغداد منجر شد.
 (۲) بیش از همه به نیروی نظامی و سیاسی ابناء متکی بودند.
 (۳) ظهور آنها پیامد غلبه قبیله‌های بدوی عرب در سرتاسر عراق بود.
 (۴) ناکارایی منصب وزارت، از علل ظهور منصب امیرالامرایی بغداد بود.
۲۴. عامل اصلی و زمینه‌ساز خودمختاری و استقلال مصر و شمال آفریقا از دولت عثمانی، کدام بود؟
 (۱) انعکاس اندیشه‌های استقلال طلبانه ملت‌های بالکان در این منطقه
 (۲) فراگیر شدن اندیشه استقلال طلبی تحت تأثیر حمله ناپلئون بنپارت
 (۳) تسلط محمدعلی پاشا بر کرت، سوریه و بخشی از آناتولی و کاهش اقتدار عثمانی
 (۴) تسلط ناوگان‌های تجاری اروپایی بر دریای مدیترانه و نظارت آنها بر تجارت عثمانی‌ها با اروپا
۲۵. به کدام دلیل، استمداد مسلمانان اندلس از دولت عثمانی برای مقابله با مسیحیان، نتیجه‌ای نداشت؟
 (۱) درگیری عثمانی‌ها با ممالیک
 (۲) جنگ‌های عثمانی‌ها با ایران صفوی
 (۳) ضعیف بودن نیروی دریایی عثمانی
 (۴) رقابت عثمانی‌ها با مسلمانان اندلس
۲۶. کدام مورد درباره موضوع غزوه حنین و زمان آن درست است؟
 (۱) جنگ با لشکر روم - پس از فتح مکه
 (۲) جنگ با یهودیان خیبر - پس از صلح حدیبیه
 (۳) جنگ با قبایل هوازن - قبل از فتح مکه
 (۴) جنگ با هوازن و اهالی طائف - پس از فتح مکه
۲۷. کدام یک، از اقوام و دولت‌های شمالی عربستان در دوره پیش از اسلام، محسوب نمی‌شود؟
 (۱) لحيانی‌ها
 (۲) کندی‌ها
 (۳) ثمودی‌ها
 (۴) نبطی‌ها
۲۸. کدام یک از سلاطین عثمانی، برای نخستین بار مدعی خلافت جهان اسلام شد؟
 (۱) سلیم یکم
 (۲) مراد یکم
 (۳) محمد دوم
 (۴) عبدالحمید دوم
۲۹. پس از خاتمه جنگ‌های صلیبی (۶۹۰ ق / ۱۲۹۱م)، فعالیت نظامی صلیبی‌ها به کدام شکل ادامه یافت؟
 (۱) غارت و دزدی دریایی
 (۲) قاچاق اسلحه و آلات نظامی
 (۳) تسلط بر شهرهای ساحلی جنوب مدیترانه
 (۴) تشکیل پایگاه در سواحل شرقی مدیترانه
۳۰. کدام یک از رهبران جنگ صلیبی سوم نبود؟
 (۱) ریچارد شیردل
 (۲) لوئی نهم
 (۳) فیلیپ آگوست
 (۴) فردریک بارباروس

۱. گزینه ۲)

موضوع سوال: گزینه دوم پاسخ صحیح این پرسش تاریخی است. رویداد تغییر عنوان از «خان» به «امیر» یکی از نقاط عطف در تاریخ سیاسی و مشروعیت‌سازی در آسیای مرکزی محسوب می‌شود. این تغییر پارادایم، نشان‌دهنده گذار از مشروعیت تبارمحور و خون‌بنیاد ترکی-مغولی به مشروعیت مبتنی بر دین اسلام و شریعت است که به طور مشخص توسط امرای دودمان منغیت در امارت بخارا تثبیت گردید.

پاسخ تشریحی:

سلسله منغیت‌ها پس از فروپاشی اقتدار خاندان‌های وابسته به جانشینان چنگیزخان در ماوراءالنهر، قدرت را در بخارا به دست گرفتند. بر اساس سنت‌های ریشه‌دار ترکی-مغولی در استپ‌های اوراسیا و قوانین یاسا، عنوان «خان» منحصرأ به اشخاصی اختصاص داشت که از تبار مستقیم چنگیزخان (آل چنگیز) باشند. فرمانروایان منغیت از آنجا که فاقد این تبار بودند، در دهه‌های نخست استیلای خود برای حفظ ظاهر مشروعیت، شاهزادگان دست‌نشانده چنگیزی را به عنوان «خان» بر تخت می‌نشانند و خود عملاً با عناوین دیوانی نظیر «تالیق» (معادل نایب‌السلطنه یا سرپرست) حکومت می‌کردند.

با این حال، در دوران اقتدار شاه‌مراد منغیت (معروف به امیر معصوم)، این روند خاتمه یافت. وی خان‌های عروسی چنگیزی را کنار زد و به جای غصب غیرقانونی عنوان «خان» در سنت استپی، هوشمندانه عنوان اسلامی «امیر» (و در مواردی امیرالمؤمنین) را برای خود برگزید. این اقدام تاریخی، پایه‌های مشروعیت نهاد قدرت در بخارا را از تبار چنگیزی قطع کرد و آن را به نهادهای مذهبی، حمایت علمای دین، اجرای دقیق شریعت اسلامی و ترویج طریقت‌های صوفیه (به‌ویژه طریقت نقشبندیه) پیوند زد.

بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه ۱ (شیبانی): دودمان شیبانیان از نوادگان شیبیان (پسر جوجی و نوه چنگیزخان) بودند. آن‌ها به دلیل برخورداری از تبار خالص چنگیزی، استیلای خود را قانونی می‌دانستند و همواره از عنوان «خان» استفاده می‌کردند. در نتیجه نیازی به تغییر منبع مشروعیت خود به سمت عناوین صرفاً اسلامی نداشتند.

گزینه ۳ (مینگ‌های خان‌نشین خوقند): دودمان مینگ در دره فرغانه (خوقند) حاکمیت یافتند. اگرچه آن‌ها نیز خاستگاه چنگیزی نداشتند، اما حاکمان بعدی این سلسله (نظیر عالم‌خان) با اتکا به توسعه‌طلبی نظامی و جعل شجره‌نامه‌ها، رسماً خود را «خان» نامیدند؛ لذا گذار بنیادین و ایدئولوژیک از «خان» به «امیر» در این سلسله رخ نداد و آن‌ها استفاده از عنوان استپی را تداوم بخشیدند.

گزینه ۴ (یادگاریان خان‌نشین خیوه): سلسله یادگاری (عربشاهیان) نیز از شاخه‌های خاندان جوجی و دارای تبار مستقیم چنگیزی بودند. مشروعیت آن‌ها در ولایت خوارزم (خیوه) مستقیماً از خون چنگیزی نشأت می‌گرفت و تا پیش از زوال قدرتشان، حاکمان این سلسله عنوان مشروع «خان» را حمل می‌کردند.

نکات تکمیلی:

از منظر تاریخ‌نگاری تطبیقی سیاسی، افول «مشروعیت چنگیزی» (Chinggisid Legitimacy) در قرون هجدهم و نوزدهم میلادی در سراسر آسیای مرکزی پدیده‌ای درخور توجه است. با محو شدن قدرت عملی نوادگان چنگیز، نخبگان نظامی جدید که ریشه در قبایل ترک و ازبک داشتند، ناچار بودند گفتمان‌های تازه‌ای برای توجیه استیلای خود خلق کنند. جایگزینی «یاسای مغولی» با «شریعت اسلامی» نشان‌دهنده یک دگردیسی ساختاری و تطبیق هوشمندانه نهاد سیاست با باورهای فرهنگی و مذهبی توده‌های شهری و روستایی در عصر پسачنگیزی است.

۲. گزینه ۲)

موضوع سوال:

پرسش حاضر بر ریشه‌یابی فکری و خاستگاه اندیشه تجزیه شبه‌قاره هند و تأسیس یک هویت سیاسی مستقل برای مسلمانان تمرکز دارد. با وجود آنکه صورت‌بندی نهایی و اجرایی این امر توسط یک تشکیلات سیاسی محقق شد، اما نخستین بذر این ایده در عرصه عمومی و نظری توسط «محمد اقبال لاهوری» پاشیده شد. از این رو، با استناد به اجماع تاریخ‌نگاران تحولات سیاسی شبه‌قاره، گزینه دوم به عنوان پاسخ قطعی و علمی این گزاره تاریخی شناخته می‌شود.

پاسخ تشریحی:

اقبال لاهوری، متفکر و شاعر برجسته جهان اسلام، در دسامبر ۱۹۳۰ میلادی، طی خطابه تاریخی خود در اجلاس سالانه «آل ایندیا مسلم لیگ» (All-India Muslim League) در شهر الله‌آباد، برای نخستین بار به‌طور رسمی ایده «تئوری دو ملت» (Two-Nation Theory) را در قالب یک طرح جغرافیایی-سیاسی ارائه داد. وی در این سخنرانی استدلال کرد که هند مجموعه‌ای از ملل با نژادها، زبان‌ها و ادیان مختلف است و مسلمانان شبه‌قاره یک هویت ملی مجزا دارند.

اقبال پیشنهاد کرد که ایالت‌های مسلمان‌نشین شمال غربی هند (شامل پنجاب، ایالت مرزی شمال غربی، سند و بلوچستان) باید در یک ساختار سیاسی واحد ادغام شوند. اگرچه طرح اولیه او در ابتدا ایجاد یک ایالت خودمختار در درون یا بیرون از امپراتوری بریتانیا را در بر می‌گرفت، اما همین چارچوب مفهومی بود که زیربنای فکری جنبش پاکستان را شکل داد و به همین دلیل در ادبیات تاریخی از او با عنوان «مفکر پاکستان» (معمار فکری پاکستان) یاد می‌شود.

بررسی سایر گزینه‌ها:

- **مسلم لیگ (گزینه ۳):** هرچند «حزب مسلم لیگ» بستری بود که ایده استقلال در آن پرورانه شد، اما این تشکیلات در دهه‌های نخست فعالیت خود (تأسیس ۱۹۰۶ م.) صرفاً خواهان احقاق حقوق اقلیت مسلمان در هند یکپارچه بود. تقاضای رسمی و حزبی برای تشکیل یک «کشور کاملاً مستقل» یک دهه پس از خطابه اقبال، و با تصویب «قرارداد لاهور» (Lahore Resolution) در سال ۱۹۴۰ میلادی به رهبری محمدعلی جناح به دکترین اصلی این حزب تبدیل شد. بنابراین، تقدم فکری با شخص اقبال است، نه ساختار سازمانی حزب در آن مقطع.
- **ابوالکلام آزاد (گزینه ۱):** مولانا ابوالکلام آزاد، از رهبران ارشد حزب کنگره ملی هند و از علمای نواندیش، نماد مخالفت با تجزیه هند بود. وی به شدت از نظریه «ناسیونالیسم هندی یکپارچه» دفاع می‌کرد و معتقد بود هندوها و مسلمانان باید در یک کشور واحد و دموکراتیک همزیستی کنند؛ لذا قرار دادن نام وی در کنار طراحان استقلال مسلمانان، یک خطای فاحش تاریخی است.
- **جامعه مرکزی ملی اسلامی (گزینه ۴):** این گزاره به نهادهای علمی-فرهنگی همچون «جامعه ملی اسلامیه» (تأسیس ۱۹۲۰ م.) اشاره دارد. این نهادها توسط مسلمانان ملی‌گرای مخالف سلطه بریتانیا (و غالباً همسو با حزب کنگره) تأسیس شدند تا نظام آموزشی مستقلی از نهادهای استعماری ایجاد کنند. هدف این جریان‌ات، آموزش و پرورش هویتی در چارچوب یک هند یکپارچه بود و هیچ‌گاه طرح تجزیه‌طلبانه یا تأسیس کشور مستقل را در دستور کار نداشتند.

نکات تکمیلی:

در بررسی سیر تطور ایده پاکستان، مورخان میان «تولید ایده»، «نام‌گذاری» و «اجرای سیاسی» تفکیک قائل می‌شوند. اگرچه اقبال در سال ۱۹۳۰ روح این اندیشه را دمید، اما واژه «پاکستان» نخستین بار توسط یک دانشجوی مسلمان به نام «چودری رحمت علی» در سال ۱۹۳۳ میلادی در رساله معروف «اکنون یا هرگز» (Now or Never) ابداع شد. در نهایت، محمدعلی جناح با اتخاذ رویکردی پراگماتیستی (عمل‌گرایانه)، این آرمان فکری را به یک واقعیت ژئوپلیتیک در سال ۱۹۴۷ تبدیل کرد. تحلیل دقیق این رویداد نشان می‌دهد که هر جریان سیاسی پیش از تبلور در قالب یک دولت-ملت، نیازمند یک پشتوانه تئوریک و فلسفی است که در تاریخ شبه‌قاره، این نقش بلامنازع بر عهده اقبال لاهوری بوده است.

گزینه ۱) ۳.

موضوع سوال:

این پرسش به یکی از مهم‌ترین مقاطع تاریخ‌نگاری مذهبی و سیاسی شبه‌قاره هند می‌پردازد و هدف آن شناسایی حکومتی است که بستر سازمانی و فرهنگی لازم را برای اعتلای همه‌جانبه مذهب تشیع در این منطقه فراهم آورد. با بررسی تطبیقی دولت‌های مسلمان در هند، گزینه نخست یعنی حکومت «نواب اوده» (یا اودّه) به عنوان تجلی‌گاه درخشان‌ترین دوره شکوفایی علمی، اجتماعی و سیاسی شیعیان در هند، پاسخ قطعی و بلامنازع این پرسش است.

پاسخ تشریحی:

حکومت نواب‌های اوده (۱۸۵۸-۱۷۲۲ م.) که توسط برهان‌الملک سعادت علی‌خان (از اشراف شیعه ایرانی‌تبار) در شمال هند تأسیس شد، نقطه عطفی در تاریخ تشیع شبه‌قاره محسوب می‌شود. پایتخت این حکومت، شهر لکهنو، در اواخر سده هجدهم و نیمه

نخست سده نوزدهم میلادی به کانون بی‌بدیل فرهنگ، فقه، کلام و هنر شیعی تبدیل گردید و لقب «شیراز هند» یا «نجف اشرف ثانی» را به خود اختصاص داد.

در این دوران، نه تنها شخص نواب‌ها به ترویج و تثبیت شاعر شیعی (مانند برپایی باشکوه عزاداری محرم و ساخت امام‌باره‌های عظیم) همت گماردند، بلکه با حمایت‌های مالی و سیاسی گسترده، زمینه‌ساز مهاجرت علمای برجسته شیعه از ایران و عراق به هند شدند. صعود شیعیان به مناصب کلیدی دیوانی، وزارت و فرماندهی نظامی در دربار اوده به اوج خود رسید. علاوه بر این، در همین عصر بود که با مساعی بزرگانی چون «سید دلدار علی نقوی نصیرآبادی» (معروف به غفران‌مآب)، مکتب اصولی در برابر اخباری‌گری در هند تثبیت شد و نخستین نماز جمعه و جماعت شیعیان با ساختار و شکوهی بی‌نظیر اقامه گردید.

بررسی سایر گزینه ها:

- **عادل شاهیان بیچاپور (گزینه ۴):** سلسله عادل‌شاهیان در منطقه دکن (جنوب هند) حکومت می‌کردند و یوسف عادل‌شاه بنیان‌گذار آن، مذهب شیعه را در قلمرو خود رسمی اعلام کرد. با این وجود، رسمیت تشیع در بیچاپور با نوسانات و تنش‌های مذهبی فراوانی (تغییر مذهب مکرر سلاطین میان تسنن و تشیع) همراه بود و هرگز نتوانست آن انسجام، تولیدات علمی گسترده و ثبات اجتماعی-اداری مختص به جامعه شیعه را که در دوره اوده در لکهنو رقم خورد، بازتولید نماید.
- **چک‌های کشمیر (گزینه ۲):** دودمان چک‌ها در کشمیر (سده شانزدهم میلادی) گرایش‌های شیعی داشتند و در ترویج این مذهب کوشیدند. اما حاکمیت آن‌ها بسیار کوتاه‌مدت بود و بیشتر درگیر منازعات محلی و در نهایت رویارویی با امپراتوری گورکانی (اکبر شاه) شدند؛ لذا فرصت و امکانات لازم برای پایه‌گذاری یک رنسانس علمی و فرهنگی بزرگ را در سطح شبه‌قاره نیافتند.
- **بیگم‌های بهوپال (گزینه ۳):** دودمان حاکمان زن در ایالت بهوپال در سده‌های هجدهم تا بیستم میلادی، از خاندانی با تبار افغان (اورکزی) و پیرو مذهب اهل سنت بودند. اگرچه این بیگم‌ها حکمرانانی تسامح‌گرا و حامیان علم بودند، اما حکومتشان هیچ ارتباط بنیادینی با اعتلای تاریخ تشیع ندارد و از نظر صورت‌بندی تاریخی کاملاً از صورت سؤال خارج است.

نکات تکمیلی:

پدیده «دولت اوده» در مکاتب تاریخ‌نگاری هند اسلامی، نمونه‌ای کلاسیک از گذار یک قدرت منطقه‌ای (ایالتی از امپراتوری رو به زوال گورکانی) به یک نهاد حامی ایدئولوژی مذهبی خاص است. خوانش تاریخ‌نگاران معاصر نشان می‌دهد که حمایت دیوانی و مالی نواب‌های اوده، باعث شکل‌گیری یک طبقه روحانیت قدرتمند و مستقل شیعی (علماء و مجتهدین) در هند شد که تا پیش از آن در این وسعت سابقه نداشت. پیامدهای این تمرکز قدرت، حتی پس از سقوط اوده توسط استعمار بریتانیا (کمپانی هند شرقی)، در قالب حفظ هویت مستقل شیعیان شمال هند تا دوران معاصر تداوم یافت.

۴. گزینه ۴

موضوع سوال:

پرسش حاضر بر یکی از حساس‌ترین مقاطع تاریخ سیاسی و مذهبی شبه‌قاره هند در سده هجدهم میلادی (همزمان با افول امپراتوری گورکانی) متمرکز است. هسته اصلی سؤال، شناسایی یک مصلح و نظریه‌پرداز مذهبی-سیاسی است که با ادعای مقامات عرفانی و معنوی، کوشید تا توازن قوای نظامی را به نفع مسلمانان تغییر دهد. با استناد به متون تاریخی و اسناد برجای‌مانده از آن دوران، این ویژگی‌ها منحصرأ و به طور دقیق بر شخصیت قطب‌الدین احمد بن عبدالرحیم، مشهور به «شاه ولی‌الله دهلوی»، منطبق است.

پاسخ تشریحی:

شاه ولی‌الله دهلوی (۱۷۰۳-۱۷۶۲ م.)، عالم، محدث و متفکر برجسته جهان اسلام، در دورانی می‌زیست که با مرگ اورنگ‌زیب (۱۷۰۷ م.)، شیرازه امپراتوری مغولان هند (گورکانیان) از هم پاشیده بود و قدرت‌های بومی هندو، به ویژه مارا‌تاها (Marathas) و جات‌ها (Jats)، به شکل فزاینده‌ای موجودیت سیاسی مسلمانان را تهدید می‌کردند.

وی در آثار خود، به‌ویژه در رساله تفهیمات الهیه، خود را مأمور من‌الله، مجدد قرن دوازدهم و «قائم‌الزمان» (کسی که رهبری معنوی و اصلاح امور زمانه به او سپرده شده است) خواند. راهبرد سیاسی و عملی شاه ولی‌الله برای نجات حکومت رو به زوال مسلمانان، مبتنی بر ایجاد یک ائتلاف نظامی فراگیر بود. او با نگارش نامه‌های تاریخی (مکتوبات) به امرای مسلمان هند نظیر نظام‌الملک آصف‌جاه، نجیب‌الدوله (فرمانده روهیلا) و مهم‌تر از همه، احمدشاه درانی (ابدالی)، پادشاه افغانستان، آنان را به اتحاد و جهاد علیه

ماراتاه‌ها فراخواند. ثمره مستقیم این دیپلماسی فعال و دعوت معنوی-سیاسی، وقوع نبرد سرنوشت‌ساز سوم پانی‌پت (۱۷۶۱ م.) بود که با پیروزی ائتلاف مسلمانان و در هم شکستن قدرت ماراتاه‌ها به پایان رسید.

بررسی سایر گزینه‌ها:

- **شیخ احمد سرهندی (گزینه ۲):** وی که به «مجدد الف ثانی» شهرت دارد، در سده‌های شانزدهم و هفدهم میلادی (عصر اکبرشاه و جهانگیر) می‌زیست. مبارزات او عمدتاً ماهیت کلامی و فکری داشت و در پی مقابله با بدعت‌های «دین الهی» اکبرشاه و ترویج شریعت در برابر وحدت‌الوجود بود. سرهندی هرگز درگیر سازماندهی ائتلاف نظامی علیه قدرت‌های هندو نشد و از نظر زمانی و رویکردی با صورت سؤال هم‌خوانی ندارد.
- **سید احمد بریلوی (گزینه ۱):** وی از رهبران رادیکال و بنیان‌گذار جنبش «طریقه محمدیه» در سده نوزدهم میلادی بود. محور فعالیت‌های بریلوی، اعلام جهاد علیه امپراتوری سیک‌ها در ایالت پنجاب و مرزهای شمال غربی بود، نه ایجاد اتحاد میان فرمانروایان علیه هندوان در سده هجدهم.
- **شاه عبدالعزیز دهلوی (گزینه ۳):** او فرزند ارشد شاه ولی‌الله دهلوی بود که پس از پدر، مرجعیت علمی مسلمانان را بر عهده گرفت. شهرت تاریخی وی بیشتر مرهون فتاوی مهم او در اوایل سده نوزدهم است که قلمرو تحت نفوذ بریتانیا در هند را «دارالحرب» اعلام کرد. با وجود ادامه راه پدر در زمینه اصلاحات دینی، وی طراح ائتلاف فرمانروایان مسلمان (آن‌گونه که منجر به نبرد پانی‌پت شد) نبود و ادعای «قائم‌الزمان» بودن ناظر بر شخص پدر است.

نکات تکمیلی:

در مکاتب تاریخ‌نگاری هند اسلامی، جنبش شاه ولی‌الله (Waliullahi Movement) فراتر از یک اقدام مقطعی نظامی، به عنوان نقطه آغازین «رسانس فکری مسلمانان هند» ارزیابی می‌شود. او با تلفیق شریعت و طریقت (تصوف)، و همچنین سنت (حدیث) با عقلانیت، تلاش کرد تا جامعه ازهم‌گسیخته مسلمانان هند را به یک انسجام ایدئولوژیک برساند. رویکرد جامع وی بعدها خاستگاه پیدایش مکاتب فکری و مبارزاتی متنوعی در هند گردید؛ از جمله مکتب دیوبندیه و جنبش‌های ضد استعماری که همگی خود را وام‌دار اندیشه‌های او می‌دانستند.

۵. گزینه ۲

موضوع سوال:

این پرسش به نقطه آغازین رویارویی‌های سیستماتیک میان امپراتوری روسیه و ساختارهای سیاسی آسیای مرکزی (ماوراءالنهر) در اوایل سده هجدهم میلادی می‌پردازد. هسته سؤال، شناسایی آناتومی نخستین واکنش دفاعی در برابر یک نفوذ استعماری سازمان‌یافته است. با بررسی دقیق شواهد و اسناد مرتبط با تحرکات نظامی پطر کبیر، گزینه دوم، یعنی «خان‌نشین خیوه»، به عنوان پاسخ قطعی و بلامنازع این رویداد تاریخی تأیید می‌گردد.

پاسخ تشریحی:

برای درک دقیق این رویداد، می‌توان یک کالبدشکافی بصری و شماتیک از ساختار تهاجم و مکانیسم دفاعی میزبان ارائه داد. در سال ۱۷۱۷ میلادی، پطر کبیر به منظور کشف معادن طلای آمودریا و یافتن مسیرهای تجاری منتهی به هند، یک نیروی نظامی زبده ۷۵۰ نفری را به فرماندهی شاهزاده «الکساندر بکوویچ-چرکاسکی» به سوی خان‌نشین خیوه گسیل داشت. این هیئت در واقع یک عامل نفوذی برای برهم زدن تعادل ژئوپلیتیک منطقه بود.

هنگامی که این نیروی متخاصم به مرزهای خیوه رسید، شیرغازی خان (حاکم خیوه) به جای یک رویارویی مستقیم و کلاسیک که می‌توانست به دلیل برتری تسلیحاتی روس‌ها به شکست بینجامد، دست به یک تحلیل ساختاری از آرایش نظامی دشمن زد. او با اتخاذ یک تاکتیک فریبنده دیپلماتیک، به روس‌ها وعده تسلیم و همکاری داد. سپس با ارائه این استدلال که تأمین آذوقه و اسکان متمرکز این جمعیت در یک مکان واحد برای سیستم شهری خیوه غیرممکن است، بکوویچ را متقاعد کرد تا ساختار یکپارچه نیروی خود را به گره‌های کوچک‌تری (دسته‌های چندنفره) تقسیم کرده و در مناطق مختلف شهر مستقر سازد. به محض آنکه این شبکه‌بندی شماتیک نیروهای روس اجرا شد و اتصال ارگانیک میان اجزای ارتش آن‌ها از هم گسست، نیروهای خیوه در یک اقدام هماهنگ، تک‌تک این هسته‌های منزوی را کالبدشکافی نظامی کرده و تمامی آن‌ها را نابود ساختند.

بررسی سایر گزینه ها:

- **بخارا (گزینه ۱):** امارت بخارا هدف اصلی این هیئت اعزامی مشخص نبود. تنها ارتباط ارگانیک بخارا با این رویداد، دریافت سر بریده فرمانده بکوویچ-چرکاسکی بود که شیر غازی خان آن را به عنوان یک هشدار دیپلماتیک و نشانه‌ای از اقتدار ساختاری خود برای خان بخارا فرستاد.
- **خوقند (گزینه ۳):** خان‌نشین خوقند در اوایل سده هجدهم در حال شکل‌گیری و تثبیت مرزهای هویتی خود در دره فرغانه بود و در مسیر مستقیم این لشکرکشی خاص قرار نداشت. درگیری‌های عمده و سیستماتیک خوقند با ارتش امپراتوری روسیه، بیش از یک قرن بعد و در جریان پیشروی‌های استعماری سده نوزدهم میلادی به وقوع پیوست.
- **بخارا و خیوه (گزینه ۴):** این گزینه یک ترکیب انحرافی است که برای سنجش دقت داوطلب در تفکیک دقیق اجزای سیاسی ماوراءالنهر طراحی شده است. همان‌طور که در مدل‌سازی این رویداد بررسی شد، پویایی این تقابل نظامی منحصراً در سیستم سرزمینی و دیوانی خیوه رخ داد و بخارا هیچ مداخله مستقیمی در طراحی یا اجرای این عملیات خنثی‌سازی نداشت.

نکات تکمیلی:

انهدام هیئت بکوویچ در خیوه، پیامدهای عمیقی در مدل‌سازی روابط میان روسیه و ماوراءالنهر بر جای گذاشت. این شکست ساختاری باعث شد که امپراتوری روسیه تا بیش از یک قرن (تا میانه‌های سده نوزدهم) از هرگونه مداخله نظامی مستقیم و وسیع در این منطقه خودداری کند. از منظر روش‌شناسی تاریخ نظامی، این نبرد یک نمونه کلاسیک از چیرگی «اطلاعات محیطی و مهندسی معکوس توان دشمن» بر «برتری تکنولوژیک و تسلیحاتی» در دوران پیشامدرن است.

گزینه ۳. ۶

موضوع سوال:

این پرسش به یکی از مقاطع حساس و سرنوشت‌ساز تاریخ خلافت عباسی، یعنی دوران پس از «هرج و مرج سامرا» (فتنة سامراء) و آغاز خلافت معتمد عباسی می‌پردازد. در این دوره، تمرکز اصلی دستگاه خلافت بر بازسازی اقتدار فروپاشیده دولت بود. بر اساس مستندات و تحلیل‌های تاریخ‌نگاری نظامی-اقتصادی عباسیان، مهم‌ترین اقدام اصلاحی در این مقطع، تجدید ساختار ارتش و تأمین وفاداری آن‌ها از طریق پرداخت‌های منظم نقدی بود؛ از این رو، گزینه سوم به عنوان پاسخ علمی و دقیق این گزاره تأیید می‌گردد.

پاسخ تشریحی:

دوره خلافت معتمد عباسی (۲۷۹-۲۵۶ هـ.ق) مقارن با قدرت‌گیری برادرش، «الموفق بالله»، به عنوان نایب‌السلطنه و فرمانده کل قوای عباسی است. پیش از این مقطع، دستگاه خلافت به دلیل طغیان سرداران ترک و عدم توانایی در پرداخت منظم حقوق سپاهیان، دچار فروپاشی ساختاری شده بود. الموفق برای سرکوب شورش‌های ویرانگری همچون «شورش زنگیان» (صاحب‌الزنج) و «یعقوب لیث صفاری»، نیازمند یک ارتش کارآمد، متمرکز و کاملاً وفادار بود.

راهبرد محوری الموفق در این اصلاحات، ایجاد یک نیروی نظامی زبده و وابسته به شخص خود (غلمان و شاکریه خاصه) بود. برای تضمین وفاداری این سپاهیان وابسته، او نظام مالیاتی و دیوان جیش را مجدداً متمرکز ساخت تا بتواند «عطاء» (دستمزد و ارزاق) سپاهیان را به صورت کاملاً «نقدی» و منظم از خزانه مرکزی پرداخت نماید. این اقدام هوشمندانه، وابستگی اقتصادی ارتش را به مرکزیت خلافت گره زد و مانع از خودسری فرماندهان نظامی شد.

بررسی سایر گزینه ها:

- **محور آن واگذاری اقطاع به نظامیان بود (گزینه ۱):** این گزاره از منظر زمان‌پرسی (آناکرونیزم) نادرست است. اگرچه در دوره عباسیان فرم‌هایی از اقطاع وجود داشت، اما تبدیل «اقطاع نظامی» (واگذاری زمین به جای حقوق نقدی) به محور اصلی نظام لشکری، در سده‌های بعد و به‌طور مشخص در دوره آل‌بویه (توسط معزالدوله دیلمی) و سپس سلجوقیان نهادینه شد. اصلاحات دوره معتمد دقیقاً برعکس این روند، یعنی تمرکز بر پرداخت نقدی برای حفظ کنترل مرکزی بود.
- **هدف آن حل بحران‌های جانشینی بود (گزینه ۲):** هرچند در این دوره بحران‌هایی در ولایت‌عهدی (نظیر رقابت میان مفوض، پسر معتمد، و الموفق) وجود داشت، اما اصلاحات بنیادین و ساختاری این مقطع با هدف نجات اصل و کیان خلافت از فروپاشی در برابر شورشیان خارجی و کنترل نظامیان انجام شد، نه صرفاً برای حل‌وفصل دعاوی درون‌خاندانی.

- در نتیجه آن سرباز بردگان ترک بیشتری به خدمت خلافت درآمدند (گزینه ۴): یکی از علل اصلی بی‌ثباتی پیش از معتمد، سلطه بلامنازع و بی‌قیدوشرط بردگان و سرداران ترک سامرا بر نهاد خلافت بود. موفق در اصلاحات خود کوشید تا با تنوع‌بخشی به بافت قومی ارتش (استفاده از نیروهای عرب، خراسانی و غیره) و محدود کردن قدرت امرای ترک سامرا، این سلطه تک‌بعدی را بشکند؛ لذا ورود بی‌رویه ترک‌ها در این مقطع نه تنها هدف نبود، بلکه با آن مقابله نیز می‌شد.

نکات تکمیلی:

در تحلیل‌های مدرن تاریخ‌نگاری (همچون آثار هیو کندی)، دوره معتمد و موفق به عنوان عصر «بازسازی عباسیان» (The Abbasid Resurgence) شناخته می‌شود. از منظر اقتصاد سیاسی، موفقیت موفق در سرکوب زنگیان نشان‌دهنده احیای قابلیت دولت عباسی در بسیج منابع مالی پولی (Monetized Resources) مناطق ثروتمندی چون سواد عراق و تبدیل آن به قدرت متمرکز نظامی است. این مدل از ارتش حقوق‌بگیر نقدی، توانست عمر خلافت عباسی را به عنوان یک قدرت سیاسی-نظامی مستقل، برای نزدیک به نیم قرن دیگر (تا پیش از ورود بویه‌یان) تضمین کند.

۷. گزینه ۳)

موضوع سوال:

این پرسش به یکی از مهم‌ترین تحولات در فقه نظامی و اقتصاد جنگی در تاریخ صدر اسلام می‌پردازد. هسته مرکزی سؤال، شناسایی مقطعی است که در آن، قانون تسهیم نابرابر غنائم به نفع سواره‌نظام (به عنوان یک نیروی راهبردی و پرهزینه) برای نخستین بار وضع و اجرایی شد. با بررسی متون پایه سیره و مغازی، غزوه «بنی قریظه» به عنوان پاسخ قطعی و علمی این گزاره تاریخی تثبیت می‌گردد.

پاسخ تشریحی:

پس از پایان غزوه خندق (احزاب) در سال پنجم هجری و نقض پیمان از سوی یهودیان بنی قریظه، پیامبر اکرم (ص) قلعه آنان را محاصره کرد. پس از تسلیم یهودیان و صدور حکم درباره آنان، اموال، تسلیحات و اراضی گسترده‌ای به عنوان غنیمت (اموالی که با جنگ و قهر به دست آمده است) در اختیار ارتش اسلام قرار گرفت. بر اساس گزارش‌های صریح مورخان متقدم همچون واقدی در کتاب *المغازی*، سپاه اسلام در این غزوه دارای ۳۶ اسب بود. در هنگام تقسیم غنائم بنی قریظه، پیامبر (ص) برای نخستین بار در تاریخ نظامی اسلام، سهمی ویژه و متمایز برای اسب و سوارکار تعیین فرمودند؛ بدین صورت که برای سواره‌نظام سه سهم (دو سهم برای نگهداری اسب و یک سهم برای خود جنگجو) و برای پیاده‌نظام تنها یک سهم در نظر گرفته شد. این تصمیم، نقطه عطفی در نهادینه‌سازی قوانین نظامی اسلام بود که هدف آن، ایجاد انگیزه اقتصادی برای تأمین و نگهداری اسب در شرایط دشوار و کم‌آب حجاز بود.

بررسی سایر گزینه ها:

- **بدر (گزینه ۱):** در غزوه بدر، سپاه اسلام در شرایطی کاملاً ابتدایی و با حداقل تجهیزات وارد نبرد شد و تنها دو اسب (متعلق به مقداد و زبیر) در لشکر حضور داشت. تقسیم غنائم در بدر بیشتر بر اساس نزول سوره انفال و حل مناقشات اولیه صورت گرفت و قانون مدون تفکیک سهم سواره و پیاده با نسبت مشخص، در این غزوه به عنوان یک رویه ثابت پایه‌گذاری نشد.
- **بنی نضیر (گزینه ۲):** اموال به دست آمده در غزوه بنی نضیر (سال چهارم هجری)، از آنجا که بدون درگیری نظامی مستقیم و با تسلیم و جلای وطن یهودیان به دست آمد، در حکم «فیء» محسوب می‌شد، نه «غنیمت». فیء منحصراً در اختیار شخص پیامبر (ص) بود تا بر اساس مصالح توزیع گردد و ایشان نیز این اراضی را عمدتاً میان مهاجرین نیازمند (و تنها دو تن از انصار) تقسیم کردند؛ لذا مکانیزم تسهیم لشکری در آن موضوعیت نداشت.
- **خیبر (گزینه ۴):** غزوه خیبر در سال هفتم هجری رخ داد. اگرچه قانون تخصیص سه سهم به سواره‌نظام و یک سهم به پیاده در این غزوه به شکلی بسیار وسیع‌تر (به دلیل حضور شمار بیشتری از اسبان، حدود ۲۰۰ اسب) اجرا شد و در فقه اسلامی شهرت یافت، اما این اقدام تکرار و استمرار سنت و قاعده‌ای بود که پیش‌تر در غزوه بنی قریظه برای نخستین بار تشریع و اعمال شده بود.

نکات تکمیلی:

از منظر جامعه‌شناسی نظامی جنگ‌های صدر اسلام، این تغییر در نظام توزیع ثروت، بازتاب‌گذار ارتش مدینه از یک نیروی شبه‌نظامی دفاعی و پیاده‌محور، به یک ارتش کلاسیک، تهاجمی و متحرک است. اسب در جغرافیای عربستان یک کالای استراتژیک،

درس‌نامه جامع تاریخ جهان اسلام (از آغاز تا زوال عصر عثمانی و تاریخ تحولات فکری-فرهنگی)

بخش نخست: جزیره‌العرب پیش از اسلام و عصر نبوی (رویکرد تبارشناختی، نهادها و تحولات نظامی)

۱. جغرافیای سیاسی-تاریخی، مرزبندی‌های تباری و دولت‌های حائل

• حوزه شمال و شامات (دولت‌های خراج‌گزار و تجاری):

- پادشاهی تدمر (پالمیرا - Palmyra): در قلب صحرای شام واقع بود. در قرن سوم میلادی، پس از شکست و اسارت والرین به دست شاپور اول ساسانی، «اُذینه» و سپس همسرش «زنوبیا» (ملکه زبّاء) پادشاهی مستقل خود را تثبیت کردند. زنوبیا قلمرو خود را تا نیل مصر، دمشق، انطاکیه و آسیای صغیر بسط داد، تا اینکه در سال ۲۷۲ میلادی توسط اورلیانوس رومی سرکوب شد.
- نَبْطِیان: با پایتختی «پترا» (در اردن فعلی)، شاهراه تجاری جنوب به شمال را مهار می‌کردند. دولت نبطی در سال ۱۰۶ میلادی توسط تراژان ضمیمه قلمرو روم شد.
- لَحِیانیان و ثمودیان: لَحِیانی‌ها در شمال غربی حجاز (واحه العلاء/دندان باستان) و ثمود در منطقه حِجر (مدائن صالح) مستقر بودند و از ارکان تمدنی اعراب بانده و شمال حجاز به شمار می‌رفتند.
- غسانیان (آل جفنه): قبیله‌ای قحطانی و مسیحی در قرن ششم میلادی در شام بودند که به عنوان دولت حائل روم شرقی در برابر ساسانیان و لخمیان حیره عمل می‌کردند.

• تمایز ژئوپلیتیک و تباری آل‌کنده:

- پادشاهی «کنده» خاستگاهی قحطانی و جنوبی (یمنی) داشت و قلمرو آن در نجد و بخش‌های جنوبی متمرکز بود. این پادشاهی با دولت حمیر در جنوب هم‌پیمان شد و کوشید قبایل نجد را هدایت کند؛ بنابراین در زمره دولت‌های شمال عربستان قرار نمی‌گیرد.

۲. اسطوره‌شناسی جاهلی و نهادهای تقویمی-حقوقی

• تبارشناسی الهیات جاهلی (تثلیث بنات‌الله: لات، منات و عَزَى):

- نظام چندخدایی مکه ریشه در تمدن میان‌رودان (بین‌النهرین) داشت:
 - عَزَى: تجلی سیاره زهره و ریشه در الهه «عشتار/ایشتر» بابل و «اینانا» سومری (ایزدبانوی باروری، عشق و جنگ). معبد اصلی آن در وادی نخله بود.
 - لات: الهه مادر و زمین، منشعب از «آلاتو» در اساطیر اکدی و جهان زیرین میان‌رودان با بت‌کده بزرگ در طائف.
 - منات: الهه سرنوشت، بخت و مرگ، برگرفته از ریشه اکدی «مَمَنَات» با کانون پرستش در المشلل (قدید).

• نهاد «نسیء» و دستکاری تقویم قمری:

- اعراب جاهلی برای تطبیق سال قمری با فصول شمسی و تثبیت تقویم بازارهای تجاری دوره‌ای (به‌ویژه بازار عکاظ) و فصول حج در پاییز، ماهی سیزدهم به عنوان کبیسه می‌افزودند. متصدیان این امر خاندانی از قبیله کنانه ملقب به «قَلَمَس» بودند که حرمت ماه‌های حرام را به ماه‌های حلال مؤخر می‌ساختند تا جنگ متوقف نشود. این رسم در سال دهم هجری در حجة‌الوداع نسخ شد.

۳. تکوین اسلام در مکه: تقابل‌های فکری و راستی‌آزمایی تاریخی

• تغییر راهبرد قریش (مأموریت نصر بن حارث و عقبه بن ابی‌معیط):

- اشراف قریش، نصر بن حارث و عقبه بن ابی‌معیط را به یثرب اعزام کردند تا از احبار یهود شیوه سنجش صدق پیامبر را بیاموزند. احبار سه پرسش طرح کردند: (۱) سرگذشت جوانان کهن (اصحاب کهف؟؛ ۲) سرگذشت جهانگرد بزرگ (ذوالقرنین؟؛ ۳) ماهیت «روح». پاسخ پیامبر از طریق وحی (سوره کهف و آیه ۸۵ سوره اسراء) این حربه را خنثی کرد.

۴. جامعه‌شناسی جنگ و تشریع قوانین نظامی در دوره مدینه

- تقسیم غنائم و تمایز سهم سواره‌نظام در غزوه بنی‌قریظه (۵ هـ):

- در پی محاصره قلعه بنی‌قریظه، پیامبر اسلام (ص) برای نخستین‌بار نظام سهم‌بندی نابرابر را پایه‌گذاری کرد: برای هر سوارکار ۳ سهم (۲ سهم برای اسب و ۱ سهم برای شخص رزمنده) و برای پیاده ۱ سهم. این قاعده مبنای گذار از شبه‌نظامی پیاده به نیروی سواره متحرک شد.
- تمایز با بنی‌نضیر (۴ هـ): اموال بنی‌نضیر بدون جنگ حاصل شد؛ از این رو «فیء» بود که به شخص رسول خدا (ص) تعلق گرفت تا میان مهاجران نیازمند توزیع گردد.

- غزوه حنین (شوال ۸ هـ):

- پس از فتح مکه، ائتلاف قبایل هوازن و ثقیف (اهالی طائف) به فرماندهی مالک بن عوف نصری تشکیل شد. سپاه دوازده‌هزار نفری اسلام (شامل ۲ هزار نفر از نومسلمانان مکه معروف به طُلُقاء) نخست دچار غرور و تزلزل شد (اشاره آیه ۲۵ سوره توبه)، اما با پایداری پیامبر به پیروزی رسید و واپسین هسته مقاومت شرک در حجاز درهم شکست.

بخش دوم: ساختار دیوانی، نهادهای مالی و بحران‌های خلافت عباسی

مرحله	دوره یا رویداد تاریخی	شرح دگرگونی ساختاری و کارکرد نهادی
۱	عصر اول عباسی	تمرکز کامل قدرت دیوانی در بغداد و اقتدار وزرا (به‌ویژه ایرانیان و برامکه).
۲	عصر سامرا (۲۷۹-۲۲۱ هـ)	انتقال پایتخت به سامرا توسط معتصم و استیلای نظامیان ترک بر دستگاه خلافت.
۳	اصلاحات معتمد (۲۷۹-۲۵۶ هـ)	ساماندهی ارتش نقدی متمرکز توسط نایب‌السلطنه، الموفق بالله، جهت دفع زنگیان و صفاریان.
۴	انتقال به بغداد (۲۷۹ هـ)	اقدام خلیفه المعتمد بالله در بازگرداندن همیشگی دربار و دیوان‌ها از سامرا به بغداد.
۵	بحران وزارت و تأسیس امیرالامرای (۳۲۴ هـ)	واگذاری اختیارات اداری، مالی و جنگی به محمد بن رائق توسط الراضی بالله به دلیل ورشکستگی نهاد وزارت.
۶	سلطه فرمانروایان نظامی	تثبیت حاکمیت شمشیرداران و آغاز تسلط نظامیان آل‌بویه و سپس سلاطین سلجوقی بر بغداد.

۱. مرزبندی نظامی در مصاف با امپراتوری بیزانس

- نظام دو لایه‌ای ثغور و عواصم:

- هارون الرشید در سال ۱۷۰ هـ خطوط دفاعی شمال شام و جزیره را بازطراحی کرد: ثغور: دژهای خط اول درگیری مستقیم با روم (ثغور شامیه و ثغور جزیره).
- عواصم (جند العواصم): دژهای خط دوم در محور انطاکیه تا فرات با کارکرد لجستیکی، تأمین عقبه، پناهگاه و بازسازی توان نیروهای خط مقدم.

۲. حقوق مالیه، انواع اراضی و نهادهای انتظامی

- **ایغار (ضیاع موغره):** ملکی خصوصی که با پرداخت مبلغی مقطوع و مستقیم به خزانه مرکزی، از ورود، نظارت و ارزیابی عمال خراج ولایتی برای همیشه معاف می‌شد.
- **آلجاء (تلجئه):** روندی که طی آن دهقانان ضعیف، املاک خود را به طور صوری به نام امیری پرنفوذ می‌کردند تا از ستم مالیاتی بگریزند؛ دهقان با از دست دادن استقلال ملکی، به رعیت سهم‌بر بدل می‌شد.
- **عسکر الخدمه:** یگان انتظامی درون عراق با وظیفه شحنگی (برقراری نظم عمومی)، تأمین امنیت راه‌های کاروانی و حفاظت از شبکه پست دولتی (برید).

۳. اصلاحات الموفق و انحلال استیلای سامرا

- **اصلاحات عصر معتمد عباسی (۲۷۹-۲۵۶ هـ):** با تدبیر الموفق بالله و با اتکا به پرداخت حقوق نقدی و منظم از خزانه متمرکز به سپاهیان وابسته (غلمان و شاکریه خاصه) صورت گرفت تا وابستگی به امرای خودسر ترک کاهش یابد.
- **انتقال پایتخت به بغداد توسط المعتضد (۲۷۹ هـ):** بازگرداندن پایدار خزاین و ادارات به بغداد برای رهایی از فشار نظامیان ترک در پادگان سامرا.
- **منصب امیرالامرای (۳۲۴ هـ):** واگذاری تام اختیارات خلیفه الرازی بالله به محمد بن رائق که پایان اقتدار اداری طبقه دبیران و وزرا را رقم زد.

بخش سوم: امارت‌های خودمختار و خلافت‌های رقیب در شام، مصر و اندلس

۱. مصر و شام از اخشیدیان تا انحصارات ممالیک

- **تأسیس اخشیدیان (۳۲۳ هـ):** خلیفه الرازی بالله حکومت فسطاط را به محمد بن طُفج سپرد و در سال ۳۲۷ هـ لقب باستانی سغدی-فرغانه‌ای «اخشید» را به او اعطا کرد.
- **انتقال خلافت فاطمی به قاهره (۳۵۸ هـ):** فتح مصر توسط جوهر صقلی به دو عامل مشروط بود: (۱) سرکوب خوارج (ابویزید مخلد بن کیداد) و انسجام ارتش در مغرب؛ (۲) بحران اداری و قحطی‌های پس از درگذشت کافور اخشیدی در مصر. (پناهندگی یعقوب بن کلس مالیات‌شناس نیز عامل تسریع‌کننده بود).
- **دارالحکمه قاهره (۳۹۵ هـ):** تأسیس شده توسط الحاکم بأمرالله فاطمی؛ مخزن کتب آن از مصادره ذخایر علمی بیت‌الحکمه اغلبیان در قیروان و رقاده تأمین شد.
- **انحصار شکر در عهد ممالیک برجی:** سلطان الاشرف برسبای برای جبران کسری بودجه، اداره «متجر السلطان» را تأسیس و تجارت شکر و ادویه را در انحصار دولت قرار داد که منجر به ورشکستگی تجار آزاد کارمی شد.
- **اندلس اسلامی: بافت اجتماعی و حاکمیت قرطبه**
- **طبقات جمعیتی اندلس:**
 - **مُؤلَدون:** بومیان اسپانیایی که به اسلام گرویدند.
 - **مستعربان:** مسیحیان تحت حکومت مسلمانان که زبان و فرهنگ عربی را فراگرفتند.
 - **مُدَجَّنان:** مسلمانانی که پس از تسلط مسیحیان در اسپانیا ماندند و با التزام به پرداخت مالیات، دین خود را حفظ کردند (در اوایل قرن ۱۶ به اجبار تعمید یافته و «موریسکو» نامیده شدند).

- **اصلاحات عبدالرحمن اوسط (۲۳۸-۲۰۶ هـ):** پایه‌گذاری دارالطراز (کارگاه بافت لباس حکومتی) و دارالضرب متمرکز و پذیرش زریاب، موسیقی‌دان ایرانی، در قرطبه.
- **اعلام خلافت توسط عبدالرحمن سوم (۳۱۶ هـ):** وی عنوان خلیفه و امیرالمؤمنین را برای مقابله با مشروعیت و تهدیدات خلافت شیعی فاطمیان در شمال آفریقا انتخاب کرد.
- **قیام صوفیانه مُریدین (۵۳۹ هـ):** خیزش اعتراضی احمد بن حسین بن قسی در مرتولا علیه جمود فقیهان مالکی مرابطون، که با موحدون ائتلاف کرد.

بخش چهارم: تاریخ دیپلماتیک و نظامی جنگ‌های صلیبی

شماره مرحله	مقطع تاریخی / عنوان نبرد	رویداد کلیدی و پیامد ژئوپلیتیک PDF
۱	جنگ اول صلیبی (۱۰۹۹-۱۰۹۶ م)	محاصره و سقوط انطاکیه، تصرف قدس و تشکیل چهار دولت صلیبی در اراضی شام.
۲	جنگ دوم صلیبی (۱۱۴۷-۱۱۴۹ م)	واکنش به آزادسازی الرها توسط عمادالدین زنگی و شکست صلیبیون در محاصره دمشق.
۳	جنگ سوم صلیبی (۱۱۸۹-۱۱۹۲ م)	واکنش به نبرد حطین؛ رهبری ریچارد شیردل و انعقاد صلح یافا با صلاح‌الدین ایوبی.
۴	جنگ چهارم صلیبی (۱۲۰۲-۱۲۰۴ م)	انحراف ناوگان لاتین، تاراج سه روزه قسطنطنیه و بنیان‌گذاری امپراتوری لاتین.
۵	جنگ‌های هفتم و هشتم صلیبی	تهاجم لوئی نهم پادشاه فرانسه به مصر (شکست و اسارت در منصوره) و مرگ او در تونس.
۶	فرجام جنگ‌ها (۱۲۹۱ م به بعد)	سقوط پایگاه عکا و تغییر تاکتیک شوالیه‌ها (هوسپیتالرها) به دزدی دریایی (کورسری).

• نکات محوری جنگ‌های صلیبی:

- جنگ سوم: حضور فیلیپ آگوست، فردریک بارباروسا (غرق در رودخانه سالف) و ریچارد شیردل. لوئی نهم در این جنگ حضور نداشت. برآیند آن صلح یافا بود که کنترل قدس را در دست مسلمانان تثبیت کرد.
- جنگ چهارم: به تحریک ونیز رخ داد و موجب تخریب ساختار تدافعی بیزانس گردید.
- دوران پساصلیبی: استقرار شوالیه‌های مهمان‌نواز در رودس و سپس مالت و رواج پدیده کورسری در آب‌های مدیترانه.

بخش پنجم: امپراتوری عثمانی؛ مشروعیت، ژئوپلیتیک و مناسبات خارجی

۱. نظریه خلافت عثمانی

- سلطان سلیم یکم (۹۲۳ هـ / ۱۵۱۷ م): پس از شکست دادن ممالیک در ریدانیه و فتح مصر، آخرین خلیفه عباسی قاهره را به استانبول منتقل کرد و با تصاحب آثار و امانات مقدسه و لقب خادم‌الحرمین الشریفین، رسماً مدعی خلافت کل جهان اسلام شد.

۲. تنگناها، معاهدات و تحولات سرزمینی

- **انفعال در سقوط غرناطه (۱۴۹۲ م):** سلطان بایزید دوم به دلیل درگیری در جنگ شش‌ساله با دولت ممالیک در مرزهای کیلیکیه و چوکوراوا، نتوانست ناوگان بزرگی برای نجات آخرین دولت اسلامی اندلس اعزام کند.
- **معاهده کوچوک قینارجیه (۱۷۷۴ م):** در پی شکست سپاه حاجی محمد پاشا در منطقه قزلجه (کوزلوجا) و حوالی وارنا در برابر ژنرال سووروف روسی امضا شد که موجب استقلال و الحاق کریمه به روسیه گردید.
- **خودمختاری شمال آفریقا و مصر:** استیلای کشتی‌های تجاری اروپایی بر راه‌های مدیترانه، ارتباط مرکز امپراتوری با ولایات غربی را تضعیف نمود و حکام محلی (دی‌ها، بی‌ها و ممالیک) را به استقلال عملی و تعامل مستقیم تجاری با غرب سوق داد.

- **شهادت شهید ثانی (۹۶۵ هـ):** شیخ زین‌الدین عاملی در دوران سلطان سلیمان قانونی، به دلیل حساسیت‌های ناشی از تقابل عثمانی و صفویه در مکه بازداشت شد و پیش از محاکمه در استانبول به شهادت رسید.
- بخش ششم: آسیای مرکزی و ماوراءالنهر
- ۱. ساختار حکومت‌ها و مشروعیت استپی
- **قیام شریک بن شیخ المهری (۱۳۳ هـ):** طغیان با گرایش علوی در بخارا ضد عباسیان که توسط ابومسلم خراسانی سرکوب شد.
- **قراخانیان:** قومی با فرهنگ خیتانی که حدود ۸۰ سال بر ماوراءالنهر تسلط داشتند، بر کیش شمنی-بودایی خود باقی ماندند، هرگز مسلمان نشدند و با اداره غیرمستقیم شهرها حکومت کردند.
- **عزل طرماشیرین (ترمشیرین) خان (۷۳۴ هـ):** حاکم جغتایی که به خاطر گرویدن به اسلام و ترک پایتخت صحرایی، در قوربلتای مغولان به جرم نقض یاسای چنگیزی عزل و به قتل رسید.
- **گذار از «خان» به «امیر» در دودمان منغیت بخارا:** شاه‌مراد منغیت لقب موروثی چنگیزی «خان» را کنار نهاد و عنوان اسلامی «امیر» را برگزید تا مشروعیت را بر پایه شریعت و پیوند با نقشبندیه تعریف کند.
- ۲. طریقت‌های صوفیه و استعمار روسیه
- **دولت صوفیانه کاشغر:** شاخه آفاقیه نقشبندیه به رهبری خواجه آفاق با استفاده از اوقاف و شبکه تجاری جاده ابریشم، حکومت جغتائیان در حوزه تاریم را ساقط کرده و نظامی تئوکراتیک پایه‌ریزی کرد.
- **دفع هیئت پتر کبیر در خیوه (۱۷۱۷ م):** شیرغازی‌خان لشکر الکساندر بکوویچ چرکاسکی را با تاکتیک جداسازی قوا متلاشی نمود.
- **سیاست ضد تصوف روسیه تزاری:** تزارها برخلاف کنترل نهاد رسمی مفتیان، کانون مهار خود را بر سرکوب تشکیلات طریقتی (نقشبندیه و قادریه) قرار دادند؛ زیرا این شبکه‌ها منشأ جهادهای مسلحانه بودند.
- **خاستگاه طریقت‌ها:** یسویه، نقشبندیه و کبرویه متعلق به ماوراءالنهر و خوارزم هستند؛ طریقت قادریه منسوب به عبدالقادر گیلانی در بغداد نشو و نما یافت.
- **صدرالدین عینی:** از پیشگامان جدیدیه در بخارا که بر خلاف همفکرانش از تصفیه‌های استالینی مصون ماند و ریاست آکادمی علوم تاجیکستان را عهده‌دار شد.
- بخش هفتم: شبه‌قاره هند
- ۱. تأسیس قدرت‌ها و پیوندهای دیپلماتیک
- **نخستین نبرد پانی پت (۱۵۲۶ م):** ظهیرالدین محمد بابر با سلاح‌های آتشین و سازماندهی نظامی، ارتش ابراهیم لودی را برانداخت و سلسله گورکانیان هند را پایه‌ریزی کرد.
- **منشور خلافت عباسیان قاهره:** فیروزشاه بهمنی برای تحکیم جایگاه پادشاهی بهمنیان در دکن از خلیفه عباسی مقیم قاهره منشور مشروعیت دریافت کرد.
- **اتحاد سلاطین شیعی دکن با صفویه:** دول قطب‌شاهی، عادل‌شاهی و نظام‌شاهی برای ایجاد تعادل در برابر قدرت امپراتوری گورکانیان به دربار صفوی تکیه داشتند و خطبه به نام شاه ایران می‌خواندند.
- **حکومت نواب‌های آوَدَه (لکهنو):** دوره اعتلای ساختار اداری و علمی تشیع با محوریت علامه سید دلدار علی نقوی (غفران‌مآب) و تثبیت مکتب اصولی در شمال هند.
- ۲. جریان‌های مذهبی، هنری و مبارزات سیاسی
- **طریقت چشتیه:** خواجه معین‌الدین چشتی در اجمیر سنتی از تصوف را بنیاد نهاد که به دلیل مبارزه با تبعیض طبقاتی، دوری از دربار و همگرایی آیینی، بیشترین گرایش را میان هندوان برانگیخت.
- **شاه ولی‌الله دهلوی (۱۷۶۲-۱۷۰۳ م):** صاحب رساله تفهیمات/لهیه که خود را قائم‌الزمان خواند و با مکتوبات خود به احمدشاه درانی و نجیب‌الدوله، زمینه پیروزی در نبرد سوم پانی پت (۱۷۶۱ م) علیه ماراها را فراهم آورد.